

İhtiyaca Binaen Çağırılan Peygamber: Haçlı Muhayyilesinde İsa Tasavvuru

The Prophet Called out of Need: The Vision of Jesus in the Crusader Imagination

Ayşe ÇEKİÇ

ORCID: 0000-0003-4214-1584 | E-Posta: aaysecekic@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi, Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi/İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,
İslam Tarihi Anabilim Dalı

Dr, Artuklu University, Faculty of Islamic Sciences/Department of Islamic History and Arts,
Department of Islamic History
Mardin, Türkiye

ROR ID: 0396cd675

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Çekiç, Ayşe. "İhtiyaca Binaen Çağırılan Peygamber: Haçlı Muhayyilesinde İsa Tasavvuru". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (Haziran 2024), 195-213. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1413957>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	01. 01. 2024
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	21. 02. 2024
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 06. 2024
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (Araştırma Makalesi)
Peer-Review (Değerlendirme)	Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited. (<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>)
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (<i>Evet</i>) – Ithenticate/Turnitin.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (<i>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.</i>)
Complaints (<i>Etik Beyan Adresi</i>)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (<i>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.</i>)
Copyright & License (<i>Telif Hakkı ve Lisans</i>)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (<i>Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>)

Özet

Bu çalışmada, Haçlı seferleri esnasında Batı dünyasında Hz. İsa'nın seferlerdeki konumu ile ilgili algısal değişime odaklanılmıştır. Hz. İsa'nın Haçlıları harekete geçirmek için seferlere dâhil olması süreci peygamberler tarihi ekseninde ihtiyaca binaen bir peygamberin tarihe çağırılması kabilinden değerlendirilmesi gereken bir olgusallıktır. Hz. İsa'nın anakronik durumu, seferlerin işleyişinde herhangi bir olumsuzluğa sebebiyet vermediği gibi; Hz. İsa üzerinden geliştirilen bu tasavvur Hristiyan ümmetinin peygamberine bakış açısını ortaya çıkaran bir mahiyet de arz etmektedir. Ortaçağ tarihinin en karmaşık süreçlerinden biri Haçlı seferleri ve seferlerin Doğu Batı eksenindeki önemidir. Hristiyanlığın bir tutkal vazifesiyle kıta Avrupası'nı birleştirici yanı Haçlı seferlerinin fikri temellerini atmıştır. 1096 ve 1291 yılları arasında fasılalarla gerçekleşen Haçlı seferleri temel dinamiğini dini motivasyondan almakla birlikte, dünyevi faydayı ve Doğu'nun zenginliklerini de arzulayan bir düşünceyi içerisinde barındırmaktadır. Batı Avrupa kıtasının, Roma'nın yıkılması akabinde geçirdiği dönüşüm ve feodalitenin bıraktığı tahribat, kilisenin gücünü artırıcı bir süreci başlatmıştır. Bu süreç içerisinde Batı Hristiyanlığının tarih tasavvuru belirli bir sona doğru ilerleyerek, Tanrı iktidarının yeryüzünde teşekkül edileceği düşüncesine yoğunlaşmıştır. Bu düşünce, kiliseyi tarihsel motor gücü kılarken; Batı Hristiyanlarını da Tanrı'nın devletine hizmet edici bir noktada konumlandırmıştır. Bu düşüncenin gerisinde Doğu'nun zenginliklerine ulaşma arzusu ve kıta Avrupa'sının yetersiz kaldığı maddi kaynakları oluşturma içgüdüleri ise Haçlı seferlerinin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Papalık makamının 1095 yılında Clermont Konsili'nde verilen genel Haçlı vaazıyla başlattığı seferlerin amacı Kudüs'ü dinsiz addedilen Müslümanlardan geri almak ve Hz. İsa'nın yolundan yürümektir. Dönem itibariyle Kudüs Müslümanların hâkimiyet sahasında yer almakta ve Haçlı düşüncesine göre Hristiyanların kutsal şehrinin Müslümanların tasallutundan kurtarılması gerekmektedir. Kudüs'ün Hz. İsa için oldukça önemli bir yanının olması ve Hristiyan kutsallarının Kudüs ile özdeşleştirilmesi Kudüs'ün kurtarılmasında oldukça önemli bir yer işgal etmiştir. Bilhassa seferlerde İsa üzerinden yapılan vurgu Hristiyan ümmetine seferler boyunca yol gösterici bir peygamber tayin etmiştir. Bu yönüyle Hz. İsa Batı Hristiyanlarının ihtiyacına yönelik olarak yeniden tarihe çağırılmıştır. Haçlı muhayyilesinde Hz. İsa'nın seferlerin başlangıcından itibaren yol gösterici, teşvik edici ve yeri geldiğinde de azarlayıcı yanı seferlerin seyrinde olumlu bir katkıya dönüşmüştür. Burada Hz. İsa'nın seferleri dinamize eden yanı Haçlılara Doğu'ya giderken yol gösterici olması durumudur. Haçlı seferlerinin başarı paydasında ve dini motivasyonun temerküzünde oldukça önemli bir yer tutan Hz. İsa, Haçlı seferleriyle birlikte kendi çağında iddia etmediği fikirleri Haçlı seferlerinde iddia etmiştir. Bu makalede İsa tasavvurunun seferler boyunca Haçlı muhayyilesindeki yeri ve geçirdiği değişim dönüşüm ele alınmıştır. Batı Avrupa'nın ihtiyacına binaen çağırılmış İsa'nın seferleri dinamize etme ve seferlerin Tanrı dayanaklı yapıldığını deklare etme durumu, Haçlılar için meşruiyetin de kaynağı olmuştur. Makalede kaynak analizi ve kıyas yöntemi eşgüdümlü kullanılmıştır. Bu sayede Haçlı kaynaklarının mukayesesi daha sağlıklı bir şekilde yapılmıştır. Sonuç olarak Haçlı muhayyilesine göre Hz. İsa'nın (çağırılan İsa), Haçlıları düzenlenen seferlerle Hristiyanlığı ve kutsallarını Doğu'daki Müslüman tasallutundan ve saldırısından kurtarmak adına harekete geçirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Burada Hz. İsa'nın yönlendirici güç merkezi olma durumu Haçlıların meşruiyetlerini İsa vasıtasıyla Tanrı'ya ve yerleşke itibariyle de Kudüs'e endekslediklerini aşikâr kılmaktadır. Buradan hareketle denilebilir ki Haçlılar Hz. İsa üzerinden geliştirdikleri kurguyla Haçlı seferlerinde önemli bir başarı paydası yakalamışlardır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi ve Sanatları, Avrupa, Haçlı Seferleri, Hz. İsa, Kudüs, Tanrı Devleti.

Abstract

This study focuses on the perceptual changes in the Western world during the Crusades regarding the position of Jesus Christ in the campaigns. The process of Jesus involvement in the crusades to mobilise the Crusaders is a factuality that should be evaluated in the axis of the history of the prophets as the calling of a prophet to history. The anachronistic situation of Jesus did not cause any negativity in the functioning of the expeditions, and this conception developed through Jesus also has a nature that reveals the Christian ummah's view of its prophet. One of the most complex processes of medieval history is the Crusades and their importance on the East-West axis. The unifying aspect of Christianity, which served as a glue to unite continental Europe, laid the intellectual foundations of the Crusades. The Crusades, which took place intermittently between 1096 and 1291, took their basic dynamic from religious motivation, but also included an idea that desired worldly benefits and the riches of the East. The transformation of Western Europe after the fall of Rome and the destruction left by feudalism initiated a process of increasing the power of the church. In this process, Western Christianity's conception of history moved towards a certain end and concentrated on the idea that the power of God would be established on earth. This idea made the church the historical motor force and positioned Western Christians in a position of service to the state of God. Behind this idea, the desire to reach the riches of the East and the instinct to create material resources that continental Europe lacked prepared the ground for the realisation of the Crusades. The aim of the crusades launched by the papacy with the general Crusader sermon given at the Clermont council in 1095 was to take back Jerusalem from the Muslims, who were considered heathen, and to follow the way of Jesus Christ. The fact that Jerusalem was very important for Jesus Christ and the identification of Christian holy places with Jerusalem occupied a very important place in the liberation of Jerusalem. In particular, the emphasis on Jesus during the expeditions appointed a prophet to guide the Christian ummah during the expeditions. In this respect, Jesus Christ was called back into history to meet the needs of Western Christians. In the Crusader imagination, Jesus Christ's guiding, encouraging and, when necessary, rebuking aspect from the beginning of the campaigns turned into a positive contribution to the course of the campaigns. Here, the aspect of Jesus Christ that dynamised the expeditions is the fact that he guided the Crusaders on their way to the East. Jesus Christ, who held a very important place in the success of the Crusades and in the centring of religious motivation, claimed in the Crusades the ideas that he did not claim in his own age. This article analyses the place of Jesus in the Crusader imagination and the changes and transformations it underwent during the campaigns. The fact that Jesus, who was summoned in response to the needs of Western Europe, was able to dynamise the crusades and declare that the crusades were based on God, was also a source of legitimacy for the Crusaders. In the article, the source analysis and comparison method were used in coordination. In this way, the comparison of Crusader sources was made in a more reliable way. As a result, it was concluded that according to the Crusader imagination, Jesus Christ (the called Jesus) mobilised the Crusaders to save Christianity and its holy ones from the Muslim domination and attack in the East. Here, the fact that Jesus Christ was the guiding centre of power makes it obvious that the Crusaders indexed their legitimacy to God through Jesus and to Jerusalem as a settlement. From this point of view, it may be said that the Crusaders achieved a significant success in the Crusades with the fiction they developed through Jesus Christ.

Keywords: Islamic History and Arts, Europe, Crusades, Jesus, Jerusalem, God State.

Giriş

Haçlı seferleri tarihsel bir olgusallığın yanında, ideal bir tarih yapma girişimidir. Batı Avrupa kıtasının Roma'nın yıkılması akabinde yaşadığı buhranlar ve krizler neticesinde içerisine düştüğü durum¹ bir takım çözüm önerilerini de beraberinde getirmiştir. Haçlı seferleri arka planda sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlara çözüm bulma girişimi olarak temayüz ettiğinde² bu durumun esaslı bir gerekçeye ihtiyaç duyduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu zaviyeden hareketle Tanrı iktidarının ve bu iktidarı temerküz ettirecek yol göstericinin, Haçlı seferlerinde mücessem olması zaruri bir ihtiyaç kabilindedir. Bu ihtiyacın giderilmesi Hristiyan düşüncenin siyasal odak noktayı hedefleyerek bir meşruiyet dayanağı bulmasıyla ilişkilendirildiğinde ise Haçlı seferlerinin Tanrı adına ve İsa'nın önderliğinde yapılıyor olduğu fikriyatı aşikâr durmaktadır.³ Bu minvalde Haçlı seferlerinin dizaynı konusunda dini motivasyonun baskınlığı mevzusu oldukça önemli bir katalizör güç oluşturmuştur. Katolik Hristiyan dünyanın Doğu'daki dindaşlarına yardım etme gerekçesiyle⁴ tetiklenen seferler Hristiyan ümmetin-ki seferler başlamadan yaklaşık yarım asır önce büyük bir ayrılışla Doğu ve Batı Kiliseleri Ortodoks-Katolik çizgisinde ayrılmıştır⁵ - Peygamberi öncülüğünde yola koyulma girişimidir.⁶ Seferlerin bu bağlamı Hz. İsa'nın yüzyıllar sonra ve kendi çağında hiç dile getirmediği üzere⁷ kimikleştirilmesine, deyim yerindeyse revize edilmesine imkân tanımıştır. Seferler boyunca Hz. İsa'nın ontolojik ve epistemolojik varlığı bahsi, Haçlı muhayyilesinin tasavvurudur: Haçlı aklı Hz. İsa'yı kendi arzulanıkları şekilde peygamber olarak yeniden tarihe çağırılmış-durumun anakronik olması seferlerin başarı paydasını olumsuz etkilememiş- ve İsa'nın sözleri Haçlı üst aklının ürünü olarak tarihe mal olmuştur. Hz. İsa'ya bu yaklaşımla bir güncelleme getiren Haçlılar kendi

¹ Christopher Dawson, *Batı'nın Oluşumu*, çev. Dinç Tayanç (İstanbul: Dergâh, İstanbul), 90-95; M. Ali-Levent Ağaogulları-Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine* (Ankara: İmge, 2017), 91-95; Henri Pirenne, *Avrupa Tarihi*, çev. Sinan Akbaytürk (İstanbul: Selenge, 2022), 24; Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil (İstanbul: İndie, 2019), 4/321-323.

² Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), 1/40-49; Dan Jones, *Haçlılar: Kutsal Topraklar Uğruna Yapılmış Savaşların Kanlı Yazılmış Öyküsü*, çev. Melisa Miller (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2020), 39-48; Franco Cardini, *Avrupa ve İslam*, çev. Gürol Koca (İstanbul: Literatür, 2004), 68-74; J. Paul Roux, *Dinlerin Çarpışması*, çev. Lale Arslan Özcan (İstanbul: Kabalıcı, 2012), 181-182.

³ Peter Tudebodus, *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi Kudüs'e Yolculuk*, çev. Süleyman Genç (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 117; F. Funk Brentano, *Les Croisades*, 1934, 26-27; Michaud, *Histoire des Croisades* (Paris, 1860), 64.

⁴ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi "Kutsal Toprakları Kurtarmak"*, çev. İlcan Bihter Barlas (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2009), 46; Cecile Morrison, *Haçlılar*, çev. Nermin Acar (Ankara: Dost, 2005), 21-23.

⁵ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/45; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 310-312.

⁶ Anonim *Haçlı Tarihi Gesta Francorum*, çev. Ergin Ayan (İstanbul: Selenge, 2013), 50.

⁷ Zafer Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller* (İstanbul: Düşün, 2018), 33-38.

meşru zeminlerini İsa tasavvuru ekseninde şekillendirerek Tanrı otoritesini kendi mevcudiyetleri üzerinden garanti etmişlerdir. Haçlı seferlerinde İsa tabiri caizse Tanrı iktidarının garantörü olarak Haçlılara yol göstermiştir. Lukacs'ın *Tarihin Geleceği* isimli çalışmasının ilhamıyla Ortega Gasset'ten alıntıladığı, "hatırlanan bir geçmiş ideal bir geçmiş"⁸ tercih meselesini İsa özelinde hatırlanan bir İsa'dan ideal bir İsa formatına dönüştürdüğümüzde, Haçlı aklının tarih yapma arzusunda çağrılan peygamber İsa'nın tasavvuru oldukça sarıh bir mahiyet arz etmektedir.

Bu makalede Haçlı kaynaklarında Hz. İsa'nın misyonu ve ele alınış tarzından değişen Hz. İsa formlarına değin-savaşçı, muzaffer, hüznü, yenilmiş vb.-Hz. İsa'nın seferlerdeki işleniş tarzı gözlemlenmiştir. Bu yapılırken kaynaklar mukayeseli olarak değerlendirilmiş ve bu vesileyle Hz. İsa'nın "Haçlı kimliği" aşikâr kılınmaya çalışılmıştır. Çalışmanın, Hz. İsa özelinde ve onun seferlere tesiri kapsamında Haçlı bakış açısıyla ele alınmış olmasından kaynaklı Haçlı düşün dünyasına ışık tutucu bir boşluğu doldurmaya namzet olduğu söylenebilir. Türkiye literatüründe Haçlı seferleri ve Hz. İsa'nın tasavvuruna dair çalışmanın olmayışı makaleyi özgün kılmaktadır. Makale üç bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde Haçlı seferlerinin meşruiyet dayanakları ekseninde Hz. İsa'nın yeri tespiti çalışılmıştır. II. Bölümde Hz. İsa'nın bir peygamber olarak Avrupa kıtasını harekete geçirici yanı üzerinde durulmuş ve burada İsa'nın ontolojisinden ziyade epistemisine odaklanılmıştır. III. Bölümde ise Hz. İsa'nın seferler boyunca Haçlıların içerisinde nasıl ve ne şekilde yer ettiğine bakılmış ve İsa'nın her halinin Haçlı seferlerinin oluşmasına hizmet edici yanının olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1. Haçlı Seferlerinin Meşruiyet Dayanakları: Tanrı, İsa ve Kudüs

Haçlı seferleri Hristiyan ümmeti için sosyolojik bir durum tespiti yapmayı imkân dâhilinde kılan önemli bir süreçtir. İncil'de (Yuhanna) İsa'nın ağzından nakledilen: "Yüreğiniz sıkılmasın Tanrı'ya iman edin, bana da iman edin. Babamın evinde kalacak çok yer var. Öyle olmasa size söyledim. Benim gideceğim yerin yolunu biliyorsunuz... Beni seviyorsanız buyruklarımı yerine getirirsiniz. Ben de Baba'dan dileyeceğim, O sonsuza dek sizinle birlikte olsun diye..."⁹ Sözlere, Kur'an'da Hz. İsa'ya, insanlara Allah'ın dışında kendisini ve annesini birer tanrı edinmeleri yolunda telkinde mi bulunduğu sualiyle¹⁰ bütüncül değerlendirildiğinde, İsa'nın ümmetinin sosyolojik olarak İsa'nın ağzından

⁸ John Lukacs, *Tarihin Geleceği*, çev. Kadir Pürde (İstanbul: Ketebe, 2022), 98.

⁹ *İncil* (İstanbul: Yeni Yaşam, 2016), Yuh. 14: 1-4; 16-18.

¹⁰ Mahmut Kısa, *Kısa Açıklamalı Kuran'ı-Kerim Meali* (Konya: Armağan, 2012), 126-127.

konuştukları yönünde bir gerçeklik ortaya çıkmaktadır. Haçlı seferleri de Hristiyan ümmetin bu gerçeklikte bir uzantısı olarak İsa'yı kendi arzuladıkları çerçevede revize etmiş ve tarihe çağırmıştır. Papalığın dizayn ettiği seferlerin bunu yapmadaki temel gayesi meşruiyet dayanağının Tanrı temelli olma arzusuyla ilişkilidir. Zira Haçı alıp yola koyulanların Tanrı'nın arzusunu yerine getirdikleri düşüncesi ve İsa'nın askerleri¹¹ oldukları yönündeki tahayyülleri yapılan işin meşru bir zeminde cari kılınmasını sağlamıştır. Buna ilaveten İsa'nın doğduğu ve Hristiyanlığı tebliğ ettiği şehir Kudüs'ün de İsa adına kurtarılması Haçlı seferlerinin temel gündem maddesi olarak ortaya atılmıştır.¹² Bu başlıkta Hz. İsa'nın yol göstericiliğiyle Tanrı adına, İsa önderliğinde yürünen Hac yolunun (Haçlı seferleri) Kudüs'ü kurtarma düşüncesi, Haçlı kaynaklarında geçtiği şekilde mukayese edilerek incelenmiştir. Bu sayede seferin meşruî dayanak noktaları İsa merkezli olarak mercek altına alınmıştır.

Öncelikli olarak İsa'nın Tanrı adına ve onun otoritesine hizmet namına bu seferlerin yapılması gerektiğini söylemesi, üzerinde durulması elzem bir konudur. Çünkü bu yapılırken Haçlı fikriyatı İsa merkezli hareket etmektedir. Tanrı adına konuşan da İsa'dır; Kudüs'ün kurtarılmasını ve gerekçelerini açıklayan da İsa'dır. Buradan hareketle İsa merkezli meşruiyet üçgeninin (Tanrı-İsa-Kudüs) kaynaklarda nasıl ele alındığına bakılması gerekmektedir. Seferlerin başlangıç gerekçesi Anonim Haçlı kaynağı *Gesta Francorum*'da Papa'nın ağzından şöyle aktarılmaktadır: "Kim ruhunu kurtarmak istiyorsa Rabbin yolunu seçmekten geri durmasın ve kim ödül istiyorsa ona ilahi lütuf yeterli olacaktır. Kardeşler sizler Mesih adına çok şeylere katlanacaksınız: sefalet, eksiklik, çaresizlik, zulüm, yoksulluk, hastalık, açlık, susuzluk vb. acılar. Zira Rab havarilerine şöyle dedi: sizler benim adıma çok acılar çekeceksiniz... Bunun üzerine de krallık sizin ödülünüz olacaktır".¹³ Burada Haçlıların Rabbin yolunu tercih ettikleri takdirde İsa uğruna katlanacakları acılara değinen Papa, çekilen sıkıntıların neticesinde ödüllendirileceklerini ve kurtuluşa ereceklerini ifade etmektedir. Rab İsa'nın garantörlüğünde verilen ilahi vaat Tanrı'nın gücünün Haçlılar üzerinde temerküz edeceğine işaret etmektedir.

¹¹ *Anonim Haçlı Tarihi*, 50; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 59.

¹² George W. Cox M. A., *Haçlı Savaşları Tarihi*, çev. İhsan Durdu (İstanbul: Ark, 2018), 13-15; Peter Watson, *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud'a*, çev. Heyet (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 404-405; Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği-Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*-, çev. Ergin Ayan (İstanbul: Ötüken, 2016), 30-31; 42-43; A. Suryal Atiya, *Ortaçağ Sonlarında Haçlılar Seferi*, çev. O. Tahsin Günden (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2023), 19-21.

¹³ *The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*, çev. Rosalind Hill (Oxford: Clarendon Press, 1979), 1-2; *Anonim Haçlı Tarihi*, 50; Ziya Polat, "Self-Perception in Fulcher of Chartres: How the Crusaders Saw Themselves", *Jurnal Al-Tamadun* 13/2 (2018), 155-156.

I. Haçlı seferinin önde gelen katılımcılarından olan Fulcherius'un kroniğinde Papa Urbanus'un Kudüs'e hac yolculuğu için yaptığı çağrı daha kapsamlı bir mahiyet arz etmektedir. Doğu'daki din kardeşlerine yardım amaçlı çıkılacak bu yolculukta özellikle vurgulanan nokta dikkat çekicidir: "Burada bulunanlara sesleniyorum, aramızda bulunmayanlara ve Hristiyan askerlerine de bunu ilan ediyorum. Oraya gidecek herkes için söylüyorum: ister ovada yürüyün, ister denizi geçin zincirlenmiş hayatınız sona erdiğinde günahlarınız af olacak! Tanrı'nın bana verdiği yetkiyle bunu giden herkese bahşediyorum. Eğer bu yarış iyice adileşir, yozlaşır ve şeytana esir olursa görkemli adıyla İsa'nın ve büyük Tanrı'nın dininin bahşedildiği insanlar yenilir ve bu gerçekten büyük bir rezalet olur! Kendini Hristiyan sayanlar eğer onlara yardım etmezseniz İsa'nın bizzat kendisini karşınızda bulursunuz ve şiddetli tepkisiyle karşılaşacaksınız".¹⁴ Burada papalığın söylediği üzere sefere katılanlar için muhakkak surette bir affın bahşedileceği müjdesi verilirken; Tanrı'nın dininin mümessili olan Hristiyanların gayretli olmayıp da yenilirler ise veya sefere yardım etmezlerse bizzat İsa'yı karşılarında alacaklarına dair bir uyarı da verilmektedir. Kudüs Hac yolculuğu için Tanrı'nın onayının ve ondan gelecek yardımın altını çizen başka bir Haçlı kroniğinde Peter Tudebodus şunları zikretmektedir: "Her kim ruhunu kurtuluşa erdirmek istiyorsa Rabbin mütevazı yoluna sapmakta tereddüt etmesin ve şayet bu kişinin maddi gücü yetersizse ilahi merhamet onun noksanlıklarını kapatacaktır".¹⁵ Buna ilaveten devamında orada bulunan Haçlılara İsa'nın havarilerine söylediği şu sözler hatırlatılmaktadır: "Benim için muazzam çile çekmeli ve insanların huzurunda beni tasdik etmekten hicap duymamalısınız, zira sizlere bilgelik vereceğim ve nihayetinde büyük mükâfata erişeceksiniz".¹⁶ Burada temel vurgu Haçlıların İsa adına çektikleri eziyetlere karşılık bizzat İsa'nın ağzından verilen müjdeyle-bu her ne kadar anakronik olsa da- büyük mükâfata erişim yolunun açılacağıdır. Raimundus Aquilers *Historia Francorum Qui Ceperunt Jerusalem* isimli eserinde yukarıda zikredilen ilahi yardımın kapsama alanını da tespit edici açıklamalara yer vermektedir: "Bu, Tanrı'nın ordusunun, aşırıya kaçmaları ve ihlalleri nedeniyle Tanrı'nın kırbacını sineye çekmek zorunda kalmasına rağmen yine de O'nun müşfik nezaketiyle tüm putperestlere karşı muzaffer oluşunun hikâyesidir".¹⁷ Burada

¹⁴ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 50-51.

¹⁵ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 58; Peter Tudebode, *Historia de Hierosolymitano Itinere*, Ed. J.H.-L.L. Hill (Philadelphia, 1974), 15-16.

¹⁶ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 58; Tudebode, *Historia de Hierosolymitano Itinere*, 16.

¹⁷ Raimundus Aquilers, *Haçlılar Kudüs'te Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi*, çev. Süleyman Genç (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 49-50.

Doğu'da Hristiyanların Müslüman tasallutuna maruz kaldıkları vurgusu¹⁸ yenilenmekle birlikte, Tanrı'nın yine de müşfik davranacağına ve tüm putperestlere karşı Haçlıları destekleyerek onlara zafer bahşedeceğine¹⁹ işaret edilmektedir. Bir yönüyle İsa'nın müjdesi Tanrı tarafından onanmaktadır.

Papalığın Haçlı seferleri çağrısında, Tanrı desteğinin Kudüs'ü kurtaracağına yönelik söyleminin merkez noktasında İsa'nın mevcudiyetine yapılan vurguya aşikâr bir örnek olarak Willermus'a bakılması gerekmektedir. Willermus, Papa Urbanus'un Clermont'ta altını çizdiği noktayı şöyle dile getirmektedir: "Sevgili kardeşlerim biliyorsunuz ve din aşkına bilmelisiniz ki insanlığın kurtarıcısı, kurtuluş için insan şekline büründüğünde ve insanlar arasında bir insan olarak dolaştığında ve uzun zaman önce atalarımıza o toprakları vaat ettiğinde" bu durum seçilmişliğin delilini taşımaktadır. Rab onu gerçekten sevmekte ve yeri geldiğinde sınamaktadır. Nihai olarak ise Tanrı'nın mazharı ona "Rabbin elinde güzellik tacı ve krallık sarığı" olarak tecelli edecektir.²⁰ Kudüs'ün kurtarılışı için insanlar arasında bir insan olarak dolaşacak İsa'nın Tanrı'nın krallık sarığı olacağı yönündeki telmihi, İsa'nın sefere katılanlara desteği olarak değerlendirilebilir. Bunu 19. Yüzyılın Fransız müellifi Michaud'un zihninden "Haçlıları Kudüs'e İsa'mı çağırdı?" sualiyle²¹ bütüncül okuduğumuzda Haçlıların bu eğiliminin aşikârlığı daha sarih bir mahiyet arz etmektedir.

Görüldüğü üzere Haçlı seferlerinin dinamize edilmesinde Hristiyan Avrupalıları harekete geçiren temel dürtü Tanrı'nın hizmetkârları olarak İsa ve İsa'nın kurtuluşu için onun sunduğu reçeteyle Kudüs'ün putperestlerden (Müslümanlar) kurtarılma arzusudur. Bu arzu Haçlılar için oldukça güçlü bir motivasyon olmanın yanında; İsa'nın mevcudiyeti üzerinden onu yeniden tarihe mal ederek yeni bir İsa imal (mamul İsa) etmiştir. Haçlı seferleri boyunca İsa'nın önderlik hiyerofanı²² Haçlı olma kutsiyetine hizmet etmiştir. Bu durum Haçlılar için Tanrı ve İsa kaynaklı olmasından ötürü de sağlam bir meşruiyet dayanağı sunmuştur.

2. Bir Peygamber Çağrısı: Gelin Haçlı Olalım!

Haçlı seferlerinin başlangıcına bakıldığında, seferler bir kitle hareketi olarak temayüz etmiştir. Haçlı olma durumu bireysel anlamda ele alınmayıp kitlesel olarak harekete geçirme

¹⁸ Ordericus Vitalis, *The Ecclesiastical History England and Normandy*, (London, yy, ts), 3/65-66.

¹⁹ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 59.

²⁰ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 50; William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, (New York: Columbia University Press, 1943), 1/88-89.

²¹ J.F. Michaud, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, çev. Güray Kırpık (Ankara: Lotus, 2011), 97-98.

²² Hiyerofanın değişkenliği için bkz.: Mircae Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan (İstanbul: Kabcı, 2003), 35-38.

eğilimi ve buna ilave olarak ise kümülatif bir algı oluşum seyrini de bünyesinde barındırmaktadır. Bu kitle hareketinde Hz. İsa'nın seferlerde nasıl "çağırıcı" bir rol oynadığına bakılması elzemdir ki bu sayede Haçlı seferleriyle yeniden tarihe çağrılan İsa'nın seferlerdeki rolü ve çeşitli misyonları görünür kılınabilsin.

Papalığın genel Haçlı kanunnamesi olarak deklare ettiği Clermont Konsili'nde²³ verdiği vaazi ele alırken Papa II. Urbanus'un söylediklerinin İsa'ya dayandırılan noktalarının görülmesi Hz. İsa'nın sefere dâhil edilmesinin ilk basamağını teşkil etmektedir. Tanrı'nın en sevdiği şehir olan Kudüs'ün²⁴ ve bölge Hristiyanlarının Fâtımîler devrinde baskıya ve çeşitli zulümlere maruz kalması²⁵ -ki Haçlı kaynaklarında ifade edildiği yönde bir felaket söz konusu değildir-²⁶ Tanrı'nın umutsuzluk içerisindeki halkına merhamet göstermesine vesile olmuştur. Tanrı bu noktada sadece Oğlu'nun hükümdarlığını (Tanrı Devleti) önemsemiştir.²⁷ Tanrı'nın ümmeti yaşanan bu felaketlerin neticesinde Tanrı'ya yakarıшта bulunmuşlar ve dualarla Mesih'e yönelmişlerdir. Tanrı da bu yöneliş karşısında onların yakarışını ve sitayişini kabul ederek sıkıntılarını sonlandırmaya karar vermiştir. Willermus'un kroniğinde bu sürecin nasıl işleyeceğine dair serdedilen "Mesih'e iman edenlerin belleğine" kazıma içgüdü²⁸ Mesih'in Clermont'ta Papanın üstünde yerini alacağını gerekli kılan bir yaklaşımdır. Willermus gibi bilge bir Haçlı'nın bu kapsamlı kurgusunu şimdi diğer Haçlı kronikleriyle mukayese ederek derinleştirebiliriz.

Tanrı'nın pek çok konuda desteklediği Haçlılar, Fulcherius'un diliyle İsa'nın müjdecileri olarak²⁹ yola koyulacaklar ve İsa Mesih'in ayak izlerini takip ederek Kudüs'ü ele geçireceklerdir.³⁰ Bu ön kabulde İsa'nın ayak izlerini takip etmek İsa'yı mihmandar atamakla eşdeğerdir. Buna ilişkin olarak Willermus ilginç bir hikâyecik aktarmaktadır. Anlatıya göre ateşli Haçlı vaizi Peter l'Ermite'nin seferlerden önce Kudüs'e hac için gidip görevini yerine getirdikten sonra Kutsal Diriliş Kilisesi'ni ziyaret ettiği ve burada biraz uykuya daldığında rüyasında İsa'nın, Peter'e hitaben: "Peter, acele et ve sana verilen görevi yılmadan yerine

²³ Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem, 1095-1127*, çev. F.R. Ryan (The University of Tennessee Press, ts), 62; Ahmet Refik Altınay, *Haçlılar* (Ankara: Panama, 2021), 16-19; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/83-85.

²⁴ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 28; René Guênon, *Dante ve Orta Çağ'da Dinî Sembolizm*, çev. İsmail Taşpınar (İstanbul: İnsan, 2022), 69-75.

²⁵ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 42-43; William Archbishop of Tyre, *The History of Godefrey of Bolyne and of the Conquest of Iherusalem*, 1893, 27-28.

²⁶ Cardini, *Avrupa ve İslam*, 67-68; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri* (İstanbul: Yeditepe, 2016), 44.

²⁷ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 31-33.

²⁸ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 42-43.

²⁹ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 51.

³⁰ Anonim *Haçlı Tarihi*, 50; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 59.

getir. Çünkü ben seninle olacağım, zira kutsal mekânın temizlenmesi ve bizimkilere yardım edilmesi zamanı gelmiştir” sözleri³¹ oldukça pragmatist gözükmenin yanında İsa'nın da seferlere iştirak edeceğinin mesajını taşımaktadır. İsa'nın tarihe yeniden dâhil olması Peter'in rüyayı Roma'ya gidip Papalığa anlatmasıyla hız kazanmıştır.³² İsa'nın işaret ettiği vaktin tayini teorik olarak Tanrı Devleti temellemesi ve yeryüzünün kargaşaya duçar olmasıyla eşgüdümlü işlediğinde³³ seferlerin başlangıcından önce Bizans'ın yardım çağrısı³⁴ gereğin yerine getirilip Tanrı Devleti'nin kurulmasına vesile olmuşa benzemektedir. Peter'in rüyasının gerçekliği tespitte mümkün gözükme de orada dillendirdiği üzere İsa'nın seninle olacağım sözü tüm Haçlılara teşmil bir söz/vaat gibi durmaktadır. I. Haçlı seferinde harekete geçen orduların İsa'nın: “kim benimle gelmek isterse, kendisini inkâr etsin ve ardımca yürüsün, çarmıhını yüklenip beni izlesin...” sözleriyle dalgalar halinde ilerlemeleri³⁵ İsa'nın hem tarihe hem de seferlere mihmandarlığa çağırılan bir peygamber olduğunun işaretidir. Tudebodus'un ifadesiyle Haçlılar “İsa'nın ayak izlerinde tek bir gayede birleştiklerini söyleyip sağ omuzlarına haç diktirdiler”.³⁶ Gerçekte İsa'nın ne dediğini bir kenara bırakırsak, Haçlı muhayyilesinde ne dediği çok sarihtir: Gelin Haçlı Olalım!... İsa'nın Haçlıları kendi ayak izlerini takibe memur ederek buna uymayanların bizzat karşısında olacağını da dillendirmesi³⁷ esasında Haçlıların bir seçim şansının olmadığına işaret etmektedir. Tabiri caizse Papalık sefere katılmayacaklara İsa'nın sopasını gösterecektir. Köktenci bir kimlik inşa eden Haçlı seferlerinin düalist yapısalıcılığı³⁸ İsa ve Tanrı adına hareket etmenin yanında tüm yapılanların sorumlusu olarak da meşruiyet kaynaklarını işaret edici bir nüve taşımaktadır ki bu sayede tüm yapılanların sorgulanamaz hakikat olduğu inancı pekişsilsin.

İsa'nın seferi tasarım şekli, Haçlıları kendini inkâr eden benimle gelsin düsturu muvacehesince düşünüldüğünde bu çağrı vaktiyle takibata uğrayıp çeşitli zulümlere maruz

³¹ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 45-46.

³² Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 46.

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ayşe Çekiç, “Aziz Augustinus'un Tanrı Devleti'ni Kurmak: Papa II. Urbanus ve Haçlı Savunusu”, *Akademik İncelemeler Dergisi* 18/2 (2023), 381-401; Aurelius Augustinus, *Tanrı Devleti (Seçmeler)*, çev. Öncel Sencerhan (Ankara: Bilgesu, 2021), 10-11; Aurelius Augustinus, *Tanrı Şehri*, çev. Kadir Canatan (Ankara: Eski Yeni, 2021), 31-45; Grace Halsell, *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak*, çev. Mustafa Acar- Hüseyin Özmen (Ankara: Serbest, 2021), 39-41.

³⁴ Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Selim Sezer (İstanbul: İnkılâp, 2018), 152-153; Birsnel Küçüksipahioğlu, *Haçlılar ve İstanbul (1096-1261)* (İstanbul: Pozitif, 2021), 1.

³⁵ *Anonim Haçlı Tarihi*, 49; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 55; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 59.

³⁶ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 59; Tudebode, *Historia de Hierosolymitano Itinere*, 16.

³⁷ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 51.

³⁸ Jan Berting, *Kimlik Siyaseti: Krizler, İnşalar, Aktörler*, çev. Hüsamettin İnaç (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021), 158-159.

kalan bir peygamberin yeniden tarihe dâhil oluşunda tam tersi bir mahiyet kazandığını göstermektedir. Haçlıların putperestlere karşı (Müslümanlar) çıkacakları yolda İsa'nın izlerini sürerek her ne yaparlarsa yapsınlar Tanrı'nın ve İsa'nın garantörlüğünde olduklarından "izinli" icraatta buldukları düşünöldüğünde, bu fikriyat Haçlıların Kudüs başta olmak üzere³⁹ yaptıkları katliamları⁴⁰ açıklar bir altyapı sunmaktadır.

Haçlı olmanın anatomisi seferler başlarken ortaya konulduğu gibi yaklaşık 200 yıl boyunca icra edilen seferlerde de korunmaya çalışılmıştır. Haçlı anatomisinin parametrelerinde Tanrı'dan mülhem bir meşruiyetle ötekini önce inşa, sonrasında ise yok etme süreci çalışır.⁴¹ Bu süreç içerisinde geçen zaman Haçlı anatomisini evrime tabi tutmamalıdır. Bilhassa papalığın bu noktadaki çabaları ve Doğu'ya I. Haçlı seferiyle yerleşen Haçlıların asimilasyonunun önünü alma içgüdüğü⁴² "İsa'nın yolunu yürüyenler" üst çatısıyla daima korunmaya çalışılmıştır. Efendisi Tanrı olan ve Tanrı'nın elinin daima üzerlerinde olduğunu düşünen halkın sonsuz kutluluğu⁴³ Haçlıları ve önderleri saydıkları İsa'yı yayılcı ve haklılığı sorgulanamaz bir kıvama getirmiştir. Buradan hareketle Haçlıların ele geçirdiği İznik, Urfa, Antakya, Maarretünnu'mân ve Kudüs'te yaptıklarına bakıldığında Haçlı olmayanların yaşam hakkının da olmadığı gözükmektedir. Bu haklılık eksenli icraat bir yayılmayı ve katliamı işaret etmenin yanında; kendinden olmayana yani Haçlıların dışında kalana yaşama hakkı vermeyerek "kendine evrensel" olma süreçlerinin sağlam bir ayağını da cari kılmaktadır. Tanrı adına Tanrı'nın düşmanlarını ortadan kaldıran Haçlıların kozmosunda kendinden olmayana-öteki-yer yoksa Haçlı iktidarı evrensel bir iddiaya bürünecektir. Burada temel mesele ele geçirilen şehirlerde yapılan katliamlardan ötürü sorgulayacak kimsenin kalmamış olması değildir; Haçlı aklının yeryüzünü sadece kendine münhasır bir evrensellelikle dizayn etme arzudur.

³⁹ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 363-365; İzzeddin İbnü'l Esîr, *el- Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, çev. Heyet (İstanbul: Ocak, 2016), 8/418-419; Bar Hebraeus Gregory Abu'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 2/340; Ephrem Isa Yousif, *Süryani Vakanüvisler*, çev. Mustafa Aslan (İstanbul: Doz, 2009), 180; Ziya Polat, "Kudüs Katliamı Bağlamında Haçlı Seferlerinin Sebepleri", *Milel ve Nihal* 16/1 (2019), 180-189; Ziya Polat, "Fulcherius Carnotensis'te İslam ve Müslüman Algısı", *Turkish Studies* 14/1 (2019), 629.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2016, 8/414-415; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 94-95; A. Onur Çalışır (ed.), *Denizaşırı Ülkeden Havadisler: Haçlıların Mektupları (1097-1252)* (İstanbul: Kutlu, 2018), 30.

⁴¹ Ayşe Çekiç, "Düşman Yaratma Aracı Olarak Tarih Yazımı: Haçlı Kaynaklarında Kutsal Şehir Algısı ve Kudüs", *Journal of Oriental Studies* 42 (2023), 92.

⁴² Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), 3/129-130; Ayşe Çekiç, *Kudüs'ün Gölgesinde Eyyûbi - Haçlı İlişkileri 1171 - 1250 (Savaş, Diplomasi ve Barış)* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 201.

⁴³ Raimundus Aquilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 112-113; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 110.

İsa'nın çağrısıyla toplanıp Tanrı'nın desteğini oğlu Mesih adına alan Haçlılar sefer boyunca yolda yaşadıkları sıkıntıları Tanrı'nın ve İsa Mesih'in yardımıyla aşmışlardır.⁴⁴ İsa'nın seferde çağırıcı bir peygamber olarak yardımı ve vaadi sadece ordu zorda kaldığında gerçekleşen bir şey değildir; bu yardım yeryüzünde onlara cenneti bahşederken geçici ve küçük yeryüzü ödülleri yanında sonsuz bir şerefi de bahşedecektir.⁴⁵ Bu minvalde ele alındığında Haçlı seferlerinin başarı paydasında İsa'nın bir peygamber olarak ümmetinin başına geçmesi-bunu Haçlıların arzusu olarak düşünmeliyiz-seferlerin başarı paydasında çok büyük bir motivasyon kaynağı olmuştur. İsa'nın seferler boyunca ümmetini mobilize ettiği düşüncesi Haçlı kaynaklarında incelikle işlendiğinden İslam dünyasında dahi İsa'nın bu muharrik yönü sitemkâr ve şikayetvari bir dille-ki bu da oldukça anakroniktir-ifade edilmekten kurtulamamıştır.⁴⁶ Buradan hareketle denilebilir ki İsa bir peygamber olarak kendi ayak izlerini takip edenlere sonsuz imtiyazları haiz Haçlı kimliğini bahşetmiştir. Bunu yaparken Haçlı aklının kurguladığı İsa'nın ise vurguladığı yegâne nokta peşimden gelin Haçlı olalım! düsturu olmuştur.

3. Stratejist Peygamberden Yenilmiş Komutana: İsa'nın Değişen Yüzleri

Hiz. İsa'nın Haçlı seferleri boyunca birçok yüzünün olduğu bilinmektedir. Bu durum İsa'nın kendi mevcudiyetinden kaynaklı olmayıp tamamen Haçlı aklının bir tezahürüdür. Haçlı seferlerinin başlamasında İsa'nın yol gösterici misyonunu ve kendi ümmetini yola çıkardığını yazan Haçlı kaynakları bunu yaparken İsa'nın kemiyetine de odaklanmıştır ki bu sayede yeri geldiğinde İsa'nın ıstırapı, üzüntüsü ve yenilmişliği de tıpkı mutluluğu gibi kullanışlı bir alana dönüştürülebilir.

Haçlı muhayyilesinde tasavvur edilen İsa ve onun düsturu, egemen olma yolunda ilerleme arzusunu taşıyan kilisenin vizyonu ile hemdem icra edilmiştir. Kilise ve papalık, Hiz. İsa'nın libasına bürünerek istek ve gelecek planlarını peygamberlerinin ağzından yaptıklarında, İsa oldukça stratejist bir peygamber formunda yeniden dizayn edilmiş olmaktadır. Örneğin Haçlı ordusunu "İsa'nın şövalyeleri" ve "Mesih'in kahramanları" olarak resmeden⁴⁷ Haçlı kalem ehline göre İsa bir başkomutandır ve onun orduyu komuta etmesi bütün Katolik dünyayı birleştirebilecek bir meşruiyete tekabül etmektedir. "İsa'nın

⁴⁴ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 132.

⁴⁵ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 133.

⁴⁶ Süleyman Nazif, *Hiz. İsa'ya Açık Mektup*, Ed. Emir Hüseyin Yiğit (İstanbul: Büyüyenay, 2016), 8-9; Çekiç, "Düşman Yaratma Aracı Olarak Tarih Yazımı", 83.

⁴⁷ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 68; *Anonim Haçlı Tarihi*, 94.

yiğit askerleriyle" birlikte⁴⁸ hac yoluna çıkmış olması sıradan bir kralla bu yola çıkılmış olmaktan son derece farklıdır. İsa'nın dayanağı doğrudan Tanrı'dır ve onun hitap ettiği kitleyi bölüp parçalayacak ayrıştırıcı bir enstrümanı-krallık, soy, asabiye vb.-yoktur. Bu noktada İsa, bütünleyici stratejist bir peygamber olarak ümmetine Haçlı ruhunu bahşetmeye hazırdır. Haçlıların İsa'nın askerleri olarak üst kimlikle birleşmiş olmaları İsa'nın başkomutan olarak seferler boyunca yer yer-ihtiyaca binaen- temayüz edeceği mesajını da taşımaktadır.

I. Haçlı seferinde Antakya kuşatmasının⁴⁹ uzaması Haçlıları sıkıntıya sokmuştu. Haçlıların çok zorlandıkları ve psikolojik olarak yıprandıkları bir anda⁵⁰ İsa'nın yardımı sayesinde ilahi bir inayet yaşayan ordu kendisinin seçilmişliğini bir kez daha deneyimleme fırsatı yakalamıştı. Haçlı kronikçisi Raimundus'un ifadesiyle: "Kudretini ve iyiliğini gözler önüne seren efendimiz, bizleri teskin edip şu mesajı ulaştırması için bir Provençal köylüsünü seçti...". Hikâyede Provençal olduğu iddia edilen bir keşişin havari Andreas aracılığıyla İsa Mesih'i gördüğü ve İsa'nın bu Haçlıya kendisini delen mızrağın yerini gösterdiği aktarılmaktadır. Bu rivayet Haçlı kaynaklarının neredeyse tamamında kısmi farklı nüanslarla anlatılmaktadır.⁵¹ Antakya kuşatması esnasında çekilen zorluğun bu motivasyonla ortadan kaldırılma arzusu ve görülen rüyanın gerçekliği bir kenara bırakıldığında, İsa'nın Haçlı tasavvurunda Haçlıları yola çıkaran bir peygamber olmakla beraber zorda kaldıklarında da yetişen kerametli bir kurtarıcı olduğu aşikâr durmaktadır: "Sayesinde dünyanın kurtarıldığı İsa'nın göğsünü delip geçen mızrağın"⁵² Antakya'yı zapt etme arzusuyla bulma iştiağı ise Haçlılar için toparlanma ve moral kaynağına dönüşmüştür. Antakya'nın bütün "Suriye'nin başkenti" ve "Cennetin Krallığının anahtarı" olarak zikredilmesi⁵³ İsa'nın mızrağının neden Antakya'da bulunduğu sorusunu izah eden stratejik bir gerekçedir. Ayrıca mızrak hadisesinde olayı daha geniş perspektiften değerlendiren Willermus'a göre bu olayın muhtemel fikir ayrılıklarını ve ordunun güç dengesinin bozulmasını önlediği de bir gerçekliktir. Mızrağın izharı, prensler ve önde gelenler arasında bir yemin ekseninde konsensüs oluşturmayı başarmıştır: "Tanrı'nın huzurunda birbirlerine bağlılık andı içtiler. Sıkıntılarında kurtulana ve düşmanlara galip

⁴⁸ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 80; Tudebode, *Historia de Hierosolymitano Itinere*, 34.

⁴⁹ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 76-79; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/166-168; Jones, *Haçlılar*, 137-141.

⁵⁰ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 78-81; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 177-181.

⁵¹ Anonim *Haçlı Tarihi*, 118-119-126; Raimundus Aquilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 97-107; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 82-84; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 255-256; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 133-140.

⁵² Raimundus Aquilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 99.

⁵³ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 91; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 76.

gelip mukaddes kenti ve mukaddes mezarı hürriyetine kavuşturup, orada Hristiyanlık inancını hâkim kılıncaya kadar birbirinden ayrılmamaya karar verdiler.”⁵⁴ Bu cümlelerden hareketle Haçlılar Kudüs’e varıp şehri kurtarıncaya kadar birbirlerinden ayrı hareket etmeyecekleri konusunda mızrak hadisesi vesilesiyle ahitleşmişlerdir. Haçlıların mevcut motivasyonunun Kudüs’ün zaptına odaklanmış olmasından kaynaklı Kudüs’ün alınışı esnasında yapılan katliamların Tanrı’nın emri ve İsa’nın garantörlüğünde olması, orada yapılan vahşetin yazıya geçirilmesinde bir beis görülmemesine dayanak teşkil etmiştir.⁵⁵

Hız. İsa’nın sadece seferlere başlanıp Kudüs ele geçirilene dek Haçlıları organize ettiğini düşünmek yanıltıcı olabilir. İsa esasında Haçlı ruhunun diri olduğu ve seferlerin yapılma ümidinin olduğu her zaman Haçlılara yol gösterici bir konumda olmuştur. Selahaddin Eyyûbî’nin 1187 yılında Kudüs’ü fethi⁵⁶ Haçlı dünyasında yeni bir Haçlı seferinin oluşturulmasına neden olmuştur.⁵⁷ Bu seferin oluşum evresinde İsa’nın bizzat bir propagandist gibi hareket ettiği görülmektedir. III. Haçlı seferi bütün Haçlı seferleri içerisinde en büyük organizasyonun yapıldığı ve bütün büyük Avrupa krallarının bizzat sefere iştirak ettiği bir seferdir. Bu sebepten ötürü İmparatorların seferi olarak da zikredilebilecek niteliktedir.⁵⁸ Bu bağlamda bu denli büyük bir seferin organizasyonunda Haçlı aklının İsa’ya başvurmaması mümkün değildir.

Selahaddin Eyyûbî’nin Kudüs’ü fethi Avrupa dünyasında büyük bir şok etkisi yaratmıştır.⁵⁹ Bunun neticesinde oluşturulan söylem, vaktiyle İsa’nın ve Tanrı’nın şehrini kurtarmak adına yola çıkan Haçlıları şimdi Selahaddin karşısında yenilmiş İsa’nın utancını ortadan kaldırmaya yönelik teşvik etmiştir. Kudüs’ün Müslümanların eline geçmiş olması İsa’nın yenilmiş bir komutan/peygamber olarak ümmetinden yardım istemesine neden olmuştur. Kudüs’ten çıkabilen Haçlılar Konrad önderliğinde Sur şehrinde toplanmışlar⁶⁰ ve Batıdaki dindaşlarından yardım için şöyle bir yönteme başvurmuşlardır. Konrad, Kudüs

⁵⁴ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına*, 256.

⁵⁵ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 104-106; Anonim *Haçlı Tarihi*, 156-157; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 179-186; Raimundus Aquilers, *Haçlılar Kudüs’te*, 204-208; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına*, 360-366.

⁵⁶ Bahaadin İbn Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, çev. M. Selim Bilge (Diyarbakır: Lis yayınları, 2015), 129-131; İzzeddin İbnü’l-Esîr, *el- Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, çev. Heyet (İstanbul: Ocak, 2016), 9/507-512; Helen J. Nicholson, *Chronicle of the Third Crusade (A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi)* (England, 1997), 39; Ernoul, *Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs’ün Fethi*, çev. A. Deniz Altunbaş (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 175-183.

⁵⁷ Ernoul, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 191; *Annals of Roger de Hoveden*, çev. Henry T. Riley (London, 1853), 2/67-68; Avner Falk, *Franks and Saracens Reality and Fantasy in the Crusades* (England, 2010), 150; Runciman, *Haçlı Seferleri*, 3/4-6.

⁵⁸ Ernoul, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 193; Jones, *Haçlılar*, 332-335; Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say, 2014), 373.

⁵⁹ Abdul Rahman Azzam, *Selahaddin Eyyûbi*, çev. Pınar Arpaçay (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 257.

⁶⁰ Ernoul, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 150-152.

şehrinin resmi ile Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yer olarak bilinen Kıyamet kilisesi ile kutsal mezarın resmini bir levhaya çizdirip Müslüman bir atlının İsa'nın mezarını çiğneyerek orayı kirlettiğini tasvir ettirmiştir. Buna ilave olarak da İsa'nın bir bedevince dövülüp kanlar içinde kalmış halini gösteren levhayı Müslümanların peygamberi Hz. Muhammed'in, Hz. İsa'yı bu şekilde kanlar içinde bıraktığı yolunda yorumlayarak anlatmıştır. Hazırlanan bu tasvirler Avrupa sokaklarında işte zillet işte felaket çılgınlıklarıyla dolaştırılmış ve bu sayede insanların dini duyguları Haçlı olma yolunda harekete geçirilmeye çalışılmıştır.⁶¹ Burada susmuş ve yenilmiş İsa'nın tasvirler vasıtasıyla mağduriyetini ümmetine bildirmesi kıvrak Haçlı aklının bir tezahürüdür. İsa, Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethi sonrasında tarihe yeniden çağrıldığında bu defa harekete geçirici ve toparlayıcı bir peygamber değildir; aksine yenilmiş ve yardım dilenen bir peygamberdir. İsa'nın yenilmişliğini göz ardı edemeyen Avrupa dünyasının III. Haçlı seferine verdiği önem göz önünde bulundurulduğunda İsa'nın yenilmişliği dahi Haçlı seferlerinin organizasyonuna büyük katkı sunmuştur. Hatta bu söylem o denli etkili olmuştur ki İsa'nın yenilmişliğini ortadan kaldırmayı arzulayan zinakar kadınlar dahi Doğu'ya dindaşlarına yardıma gelmişlerdir.⁶²

IV. Haçlı seferinin (1204) baş keşişi Martin'in sefere hazırlık vaazında söylediği sözler de konu ve bağlam noktasında oldukça manidardır: "Lordlarım ve kardeşlerim sözüm size! Aslında benim değil de Mesih'in sözü. Bu sözlerin sahibi Mesih'in ta kendisidir, bense aciz bir aracıyım. Bugün Mesih sizinle kendi sözleriyle benim ağızımdan konuşuyor. Sizinle birlikte kendi yaralarına ağlıyor. Mesih o mukaddes yerden kendi makamından kovuldu! Bizzat kendi kanıyla kutsadığı o şehirden atıldı! Ve orası artık kâfir bir kavmin barbarlığı tarafından yönetiliyor".⁶³ Kudüs'e değil de yönünü Bizans'a çeviren bir Haçlı seferinde dahi İsa'nın şehirden dövülerek kovulduğu ve yardım dilediği yönünde bir yakarıшта bulunan Haçlılar için Kudüs'ü kurtarmak bağlamında İsa'nın ıstırapının oldukça etkili bir söylem olduğu düşünülebilir. İsa'nın sözlerinin Martin'in ağızından dökülmesi de seferin yapılaş garantörlüğünü yine İsa'ya devreder bir mahiyet taşımaktadır. Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethi sonrasında İsa'nın yüzü daima ıstıraplı kalmışa benzemektedir ve bu durum

⁶¹ İbn Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, 203-204; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2016, 9/541; el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi-Ahbari'l Beşer* (Beyrut: Dârül Kütübül İlmiyye, 1997), 2/162; Şihâbüddîn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge, 2014), 312.

⁶² Ebü Abdillâh İmâdüddîn Muhammed Kâtib el-İsfahânî, *El-Feth'ül Kussî Fi'l-Fethü'l Kudî*, thk. Muhammed Mahmud Subh (Kahire: Dâru Kavmiyye, ts.), 357; İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı, 2000), 13/44.

⁶³ Gunther Von Pairis, *Konstantinopolis'in Zaptı (Bir Keşişin Kaleminden IV. Haçlı Seferi)*, çev. Kutsi Aybars Çetinalp (İstanbul: Kronik, 2022), 33.

Haçlı seferleri için itici bir güç teşkil etmiştir. VII. Haçlı seferinin düzenleyicisi IX. Louis'in Marsilya limanından seferini "ey yaratıcı ruh gel" sözleriyle başlattığı düşünüldüğünde⁶⁴ aslında tüm seferlerin İsa önderliğinde yapıldığı algısı fark edilebilmektedir. İsa'nın seferlerdeki mevcudiyeti ise var olan mevcut durumla eşgüdümlü işlenmiştir; muzaffer veya mihmandar İsa'ya ihtiyaç duyduklarında o çağırılmış, dövülmüş ve kovulmuş İsa'ya ihtiyaç duyduklarında ise yenilmiş İsa çağırılmıştır. Peygamberler tarihinden ele alınıp İsa'nın-anakronik yanı görmezden geldiğinde-değişen mahiyetine ve yüzlerine odaklandığımızda hiçbir peygamberin bu denli çeşitli tiplerle tarihe çağırılmasına tanık olmamaktayız.

Sonuç

Haçlı Seferleri tarihi, Avrupa dünyasının Roma'dan miras emperyal içgüdüyle dizayn ettiği seferlerin tarihidir. Bu yönüyle düşünüldüğünde oldukça sofistike bir mahiyet arz eden seferlerin mantıki düzlemde işlerlik arz etmesi ve gerekçelendirilmesi gerekmektedir ki İsa'nın seferler boyunca pragmatist bir bakışla tarihe çağırılması bu açıdan ele alınması gerekli önemli bir başlıktır. Seferlerin başlangıcından itibaren Kudüs'ün kurtarılması ve bunun Tanrı adına yapılması İsa'nın önderliğinde gerçekleştirilmiştir. Papalığın seferlerin oluşturulmasına getirdiği bu bakış açısı ve Papa II. Urbanus'un Clermont vaazı, seferde İsa'nın varlığının habercisi olmuştur. Bizzat İsa'nın sefere iştirak edeceği düşüncesi ve sefere katılanları onurlandırarak hem kurtuluş hem de Tanrı Devleti vaadi bütüncül bakıldığında, Haçlıların Peygamber İsa önderliğinde bir üst kimlik yaratmalarına olanak tanımıştır. Bu durum orduların sefere memur edilmesi konusunda meşru bir dayanak sağlarken, sefere katılmaya ayak direyip korkanlara da bir gözdağı vermiştir. Seferlerde bir Haçlı olarak yer almayacaklara papalığın vurucu silahı İsa üzerinden gösterilmiş ve Haçlı olma yolunda gönülsüzlerin karşısına bizzat İsa çıkarılmıştır. Sefere katılmayanların İsa'nın azarı ve uyarısıyla korkutulması, Haçlı muhayyilesinde seferin en başından itibaren İsa'nın tatlı-sert kıvamda öğretici bir peygamber olduğu tasvirini çizmiştir. Bu bakış açısıyla Haçlı seferleri İsa merkezli bir tarih tasarımı geliştirirken, İsa'yı "mamul peygamber" formatında Haçlı kimliğine büründürmüştür. Bu yönüyle İsa, Batı aklına Haçlı seferleri sıçramasıyla tarihin sonu kabilinden bir gelecek zaman tasavvuru (future history) inşa etmiştir.

Kudüs'ün putperest addedilen Müslümanların elinden kurtarılmasına kadar giden süreçte zorluk esnasında yaşanan mızrak hadisesi ve akabinde müjdelenen Antakya'nın

⁶⁴ Jean de Joinville, *Bir Haçlı'nın Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat (İstanbul: Yeditepe, 2016), 95-98.

kurtuluşu, İsa'nın Haçlı olan ümmetinin yanında daimi olarak bulunduğunu ve gerektiğinde müdahale ettiğini göstermektedir. Mızrak hadisesinin gerçekliği tartışmaya açık olsa da İsa üzerinden geliştirilen tasavvurun işe yaradığı aşikârdır. Kudüs'ün zaptı esnasında Müslümanlara karşı yapılan mezalimin onların da insan olduğu gerçeğini dışarıda bırakarak kıvançla kaleme alınmış olması da İsa'nın ordularının İsa'yı memnun etmek içgüdüleriyle yaptığı katliamdır. Bu açıdan bakıldığında seferler esnasında putperest addedilenlere karşı yapılanların İsa'nın şehrini kurtarmak adına olduğu gerekçesi, İsa'yı da memnun etmeye dâhil bir sürecin uzantısıdır. Bu yönüyle İsa, Kudüs'ün alınmasıyla muzaffer bir peygamber hüviyetine kavuşmuştur. Tanrı Devleti bu yönüyle, onun önderliğinde kurulmuştur.

1099 yılından Kudüs Haçlı Krallığının yıkılmasına kadar geçen süreçte İsa muzaffer bir peygamber olarak bilinmiştir. Ancak Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethi (1187), İsa'nın yeni bir yüze büründürülerek dövülmüş ve mahzun bir peygamber olarak icadına hizmet etmiştir. İsa'nın bu haleti ruhiyesinden ve içinde bulunduğu acziyetten kurtulması ise Haçlıların gayretine ve yeni seferler düzenleyerek Kudüs'ü kurtarmalarına bağlı kılınmıştır. Haçlılar Kudüs'ü yeniden zapt ederler ise İsa bu utançtan kurtulabilecektir. Haçlıların Kudüs'ün kurtarılması ve İsa'nın utancının giderilmesi üzerinden düzenlediği III. Haçlı seferinde, Kudüs kurtarılmadıysa da kullandıkları söylem sonraki seferlerin oluşmasında hizmet edici bir olguya dönüşmüştür. Zira bu sefer esnasında İsa'nın dayak yiyerek aşağılandığı ve küçük düşürüldüğü yönündeki algı, Kudüs üzerine düzenlenecek sonraki seferlerde de oldukça kullanışlı bir alan açmıştır. Bu perspektiften bakıldığında denilebilir ki Haçlı seferlerinde İsa'nın yer yer mücessemleştirilip sefere dâhil edildiği (muzaffer ve ya yenilmiş İsa) yer yer de sözleri ve hatırası vesilesiyle oluşturulan hierofanisiyle Haçlılara önderlik ettiği görülmektedir. Seferler boyunca İsa'nın değişen yüzü Haçlılar nezdinde bazen sevinç ve zafere, bazen de hüznü ve ıstıraba sebebiyet verse de Haçlı aklının bir ürünü olarak İsa'nın tarihe çağırılması seferlerin seri bir şekilde-anakronik bir malzemeyle yapılmasına olanak tanımıştır. Avrupa'nın Haçlı seferleriyle İsa üzerinden geliştirdiği bu muhayyel algılama biçimi yöntem bağlamında "işe yarar ölçüde" tahayyül edilebilecek şeylerin icadına hizmet edici bir argümanı da içerisinde barındırmaktadır. Bu düşünsel zeminde Haçlıların; İslam dünyası tasavvurları, Tanrı'yı algılayış biçimleri, insanı nasıl anlamlandırdıkları, doğaya ve evrene/kozmosa bakışları da ayrıca ele alınması gerekli konu başlıklarıdır.

Kaynakça / References

- Abu'l Farac, Bar Hebraeus Gregory. *Abû'l-Farac Tarihi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Ağaoğulları-Köker, M. Ali-Levent. *İmparatorluktan Tanrı Devletine*. Ankara: İmge, 2017.
- Altınay, Ahmet Refik. *Haçlılar*. Ankara: Panama, 2021.
- Asbridge, Thomas. *Haçlı Seferleri*. çev. Ekin Duru. İstanbul: Say, 2014.
- Atiya, A. Suryal. *Ortaçağ Sonlarında Haçlılar Seferi*. çev. O. Tahsin Günden. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2023.
- Augustinus, Aurelius. *Tanrı Devleti (Seçmeler)*. çev. Öncel Sencerhan. Ankara: Bilgesu, 2021.
- Augustinus, Aurelius. *Tanrı Şehri*. çev. Kadir Canatan. Ankara: Eski Yeni, 2021.
- Anonim *Haçlı Tarihi Gesta Francorum*. çev. Ergin Ayan. İstanbul: Selenge, 2013.
- Azzam, Abdul Rahman. *Selahaddin Eyyûbi*. çev. Pınar Arpaçay. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Berting, Jan. *Kimlik Siyaseti: Krizler, İnşalar, Aktörler*. çev. Hüsamettin İnaç. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021.
- Brentano, F. Funk. *Les Croisades*, 1934.
- Cardini, Franco. *Avrupa ve İslam*. çev. Gürol Koca. İstanbul: Literatür, 2004.
- Cox M. A., George W. *Haçlı Savaşları Tarihi*. çev. İhsan Durdu. İstanbul: Ark, 2018.
- Çalışır, A. Onur (Ed.). *Denizaşırı Ülkeden Havadisler: Haçlıların Mektupları (1097-1252)*. İstanbul: Kutlu, 2018.
- Çekiç, Ayşe. "Aziz Augustinus'un Tanrı Devleti'ni Kurmak: Papa II. Urbanus ve Haçlı Savunusu". *Akademik İncelemeler Dergisi* 18/2 (2023), 381-401.
- Çekiç, Ayşe. "Düşman Yaratma Aracı Olarak Tarih Yazımı: Haçlı Kaynaklarında Kutsal Şehir Algısı ve Kudüs". *Journal of Oriental Studies* 42 (2023), 75-94.
- Çekiç, Ayşe. *Kudüs'ün Gölgesinde Eyyûbî - Haçlı İlişkileri 1171 - 1250 (Savaş, Diplomasi ve Barış)*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Dawson, Christopher. *Batı'nın Oluşumu*. çev. Dinç Tayanç. İstanbul: Dergâh, İstanbul.
- Diehl, Charles. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. çev. Selim Sezer. İstanbul: İnkılâp, 2018.
- Duygu, Zafer. *İsa, Pavlus, İnciller*. İstanbul: Düşün, 2018.
- Ebu'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî. *el-Muhtasar fi-Ahbari'l Beşer*. Beyrut: Dârül Kütübül İlmiyye, 1997.
- Eliade, Mircae. *Dinler Tarihine Giriş*. çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalıcı, 2003.
- Ernoul, Ernoul. *Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi*. çev. A. Deniz Altunbaş. İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.
- Falk, Avner. *Franks and Saracens Reality and Fantasy in the Crusades*. England, 2010.
- Fulcher of Chartres. *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*. çev. F.R. Ryan. The University of Tennessee Press, ts.
- Fulcherius Carnotensis. *Kudüs Seferi "Kutsal Toprakları Kurtarmak"*. çev. İcan Bihter Barlas. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2009.
- Gibbon, Edward. *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*. çev. Asım Baltacıgil. İstanbul: İndie, 2019.
- Guênon, René. *Dante ve Orta Çağ'da Dinî Sembolizm*. çev. İsmail Taşpınar. İstanbul: İnsan, 2022.
- Gunther Von Pairis. *Konstantinopolis'in Zaptı (Bir Keşişin Kaleminden IV. Haçlı Seferi)*. çev. Kutsi Aybars Çetinalp. İstanbul: Kronik, 2022.
- Halsell, Grace. *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak*. çev. Mustafa Acar- Hüseyin Özmen. Ankara: Serbest, 2021.
- The Deeds of The Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*. çev. Rosalind Hill. Oxford: Clarendon Press, 1979.

- İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer. *el- Bidâye ve'n- Nihâye*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı, 2000.
- İbn Şeddad, Bahaadin. *Selahaddin-i Eyyubi*. çev. M. Selim Bilge. Diyarbakır: Lis yayınları, 2015.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *el- Kâmil fi't- Târîh Tercümesi*. çev. Heyet. İstanbul: Ocak, 2016.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *el- Kâmil fi't- Târîh Tercümesi*. çev. Heyet. İstanbul: Ocak, 2016.
- Jean de Joinville. *Bir Haçlının Hatıraları*. çev. Cüneyt Kanat. İstanbul: Yeditepe, 2016.
- Jones, Dan. *Haçlılar: Kutsal Topraklar Uğruna Yapılmış Savaşların Kanla Yazılmış Öyküsü*. çev. Melisa Miller. İstanbul: Kuzey Yayınları, 2020.
- Kâtib el-İsfahânî, Ebû Abdillâh İmâdüddîn Muhammed. *El-Feth'ül Kussî Fi'l-Fethü'l Kudsî*. thk. Muhammed Mahmud Subh. Kahire: Dâru Kavmiyye, ts.
- Kısa, Mahmut. *Kısa Açıklamalı Kuran'ı-Kerim Meali*. Konya: Armağan, 2012.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. *Haçlılar ve İstanbul (1096-1261)*. İstanbul: Pozitif, 2021.
- Lukacs, John. *Tarihin Geleceği*. çev. Kadir Pürde. İstanbul: Ketebe, 2022.
- Michaud, J.F. *Histoire des Croisades*. Paris, 1860.
- Michaud, J.F. *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*. çev. Güray Kırpık. Ankara: Lotus, 2011.
- Morrison, Cecile. *Haçlılar*. çev. Nermin Acar. Ankara: Dost, 2005.
- Nazif, Süleyman. *Hiz. İsa'ya Açık Mektup*. Ed. Emir Hüseyin Yiğit. İstanbul: Büyüyenay, 2016.
- Nicholson, Helen J. *Chronicle of the Third Crusade (A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi)*. England, 1997.
- Ordericus Vitalis. *The Ecclesiastical History England and Normandy*. London, yy, ts.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Ömerî, Şihâbüddîn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed el-. *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge, 2014.
- Peter Tudebodus. *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi Kudüs'e Yolculuk*. çev. Süleyman Genç. İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.
- Peter Tudebode, *Historia de Hierosolymitano Itinere*, Ed. J.H.-L.L. Hill. Philadelphia, 1974.
- Pirenne, Henri. *Avrupa Tarihi*. çev. Sinan Akbaytürk. İstanbul: Selenge, 2022.
- Polat, Ziya. "Kudüs Katliamı Bağlamında Haçlı Seferlerinin Sebepleri". *Milel ve Nihal* 16/1 (2019), 175-198.
- Polat, Ziya. "Fulcherius Carnotensis'te İslam ve Müslüman Algısı". *Turkish Studies* 14/1 (2019), 613-632.
- Polat, Ziya. "Self-Perception in Fulcher of Chartres: How the Crusaders Saw Themselves". *Jurnal Al-Tamaddun* 13/2 (2018), 149-160.
- Raimundus Aquilers. *Haçlılar Kudüs'te Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi*. çev. Süleyman Genç. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.
- Annals of Roger de Hoveden*. çev. Henry T. Riley. London, 1853.
- Roux, J. Paul. *Dinlerin Çarpışması*. çev. Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kabalcı, 2012.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.
- Usta, Aydın. *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*. İstanbul: Yeditepe, 2016.
- Watson, Peter. *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud'a*. çev. Heyet. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Willermus Tyrensis. *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği-Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*. çev. Ergin Ayan. İstanbul: Ötüken, 2016.
- William Archbishop of Tyre. *A History of Deeds Done Beyond the Sea*. New York: Columbia University Press, 1943.
- William Archbishop of Tyre, *The History of Godefrey of Boloigne and of the Conquest of Iherusalem*, 1893.
- Yousif, Ephrem Isa. *Süryani Vakanüvisler*. çev. Mustafa Aslan. İstanbul: Doz, 2009.